

Lilia Citko

Białystok

O tzw. odwróconym słowniku starobiałoruskim z XVII wieku

Anonimowy zabytek leksykografii zachodnioruskiej – **Синонима славеноросская** – został opublikowany w 1889 roku przez ukraińskiego filologa Pawła Żyteckiego jako dodatek do jego pracy poświęconej historii języka małoruskiego¹. Wydawca na podstawie analizy pisowni rękopisu datował go na koniec XVII wieku, zwrócił również uwagę na jego zależność od słownika Pamby Beryndy **Лексіконъ славенорусскій и имень тлъкованіе**. Rękopis, z którego korzystał badacz, zaginął, a opublikowana przez niego i częściowo zmodyfikowana wersja słownika pozostaje do dziś jedynym śladem istnienia zabytku.

W literaturze poświęconej leksykografii zachodnioruskiej dominuje pogląd, że *Synonima* stanowią swego rodzaju „odwróconą” wersję wybitnego dzieła Beryndy. Oprócz Żyteckiego, opinię taką wyraził m.in. jeden z pierwszych polskich badaczy zabytków języka staroruskiego, Jan Janów, wskazując jako podstawę słownika głównie pierwszą część *Leksykonu* i, w niewielkim stopniu, część drugą poświęconą nazwom własnym². Do opinii tej nawiązywali później W. Nimczuk³ oraz W. Witkowski⁴ w pracach poświę-

¹ П. Житецкий, *Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкъ. Съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка*, Киев 1889.

² Por. J. Janów, *Z badań nad słownikami staroruskimi. Cz. I. Uwagi o zbiorze „Synonima sławienorosskaja” (z XVII w.)*, [w:] Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, R.XVII–1938, z. 3, Lwów 1939, s. 257–264.

³ В. В. Німчук, *Памво Беринда и його „Лексіконъ славенорусскій и имень тлъкованіе”*, [w:] *Лексикон словеноруський Памви Беринди*, Київ 1961, s. XXXIV.

⁴ W. Witkowski, *Grafika i pisownia Leksykonu Pamby Beryndy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 5, Kraków 1963, przyp. 4, s. 95.

conych słownikowi Beryndy, jednak *Synonima* nie doczekały się dotychczas kompleksowych opracowań historyków języka lub badaczy metaleksykografii. Trudno bowiem uważać za satysfakcjonujące ogólne uwagi na temat zażytku zamieszczone przez A. Jaskiewicz w białoruskich wydaniach encyklopedycznych⁵ bądź wstępnych komentarzach do zbiorowego wydania zachodnioruskich źródeł leksykograficznych⁶, zaś artykuł J. Janowa⁷ z 1938 r. poświęcony jest głównie wpływowi fonetycznym polszczyzny na język ruski zażytku. Tymczasem słownik zasługuje na głębsze zainteresowanie badaczy ze względu na swoją unikatowość, wynikającą głównie z faktu, że językiem wyjściowym źródła jest żywa ruszczyzna, nasycona w dużym stopniu polonizmami, a rolę metajęzyka pełni cerkiewnosłowiański. Na tle ówczesnych opracowań leksykograficznych, stawiających w centrum zainteresowania cerkiewszczyznę, taka koncepcja metodologiczna jest rozwiązaniem nowym i oryginalnym.

Zawarte w niniejszym artykule uwagi mają na celu przede wszystkim przybliżenie słownika jako źródła leksykograficznego, jego specyfiki w zakresie makro- i mikrostruktury, zależności od pierwowzoru, w pewnym tylko stopniu cech językowych⁸. Te bowiem powinny stać się przedmiotem odrębnego studium.

W zakresie makrostruktury słownik cechuje dążenie autora do alfabetycznego rozmieszczenia haseł, chociaż w obrębie poszczególnych liter konsekwencja w tym względzie nie jest zachowana. Wciąż ma miejsce kontynuowana od czasów L. Zizaniego zasada łączenia w jednym artykule hasłowym synonimów, np. *вирки или ліوسی* ‘жребія’, *вляхарниа або прачка* ‘белилница’, *жакъ або студентъ* ‘тщатель, спудей’, *зенка або человекотъ* ‘зеница’. Derywaty, np. rzeczowniki odczasownikowe, deminutiva, formacje o charakterze okazjonalnym lub potencjalnym, umieszczane są linearnie, w odrębnych artykułach hasłowych, por. *банкетъ* ‘пиръ, пирование, пиршество, вечера, учреждение, чреждение, гощение, гоститва, ликование’, odrębne hasło *банкетовци* ‘пиряне’; podobnie *обозъ* ‘полкъ’, *обозокъ* ‘полчище’. Z rzadka jednak podobne formacje znajdują się w obrębie hasła pod-

⁵ *Беларуская мова. Энцыклапедыя*, пад рэд. А. Я. Міхневіча, Мінск 1994, s. 483–484.

⁶ *Старабеларускія лексіконы. “Лексисъ с толкованіемъ словенскихъ мовъ присто”*. “Лексис...” Л. Зізанія. “*Синонима славеноросская*”. Укладанне, рэканструкцыя ... А. А. Яскевіч, Мінск 1992.

⁷ J. Janów, *Z badań nad słownikami staroruskimi...*

⁸ Materiał egzemplifikacyjny artykułu pochodzi z wydania *Старабеларускія лексіконы...* Укладанне, рэканструкцыя ... А. А. Яскевіч, Мінск 1992, s. 44–149, w którym zastosowano zmodyfikowaną w stosunku do edycji Żyteckiego, zgodną ze współczesnymi normami, pisownię białoruską.

stawowego, пр. **верхъ, вершокъ** ‘высокость крайняя’; **вѣй, вѣташко** ‘уець, матчинь брат’.

W odrębnych hasłach przytacza leksykograf różne połączenia wyrazowe, niekiedy częściowo zleksykalizowane, innym razem wyraziste frazeologizmy, przysłowia oraz kolokacje obrazujące konteksty leksykalne i składniowe, пр. **берег прикрый** ‘стремнина’, **берег морский** ‘поморіе, приморіе’, **обозъ становлю** ‘ополчаюся’, **обозъ обточенный** ‘ополчение’, **обозу становитель** ‘всполчитель’, **обозомъ ставаю** ‘обточую’, **дрижѣ такъ коне на вытечки** ‘шатаюсь’, **лысаа гора** ‘краніево место’, **маю волю** ‘хощу’, **панъ молодой** ‘женихъ’, **перо до писаніа** ‘трость, писер, графія’, **коханієста в собе** ‘самоугодіе, самолюбіе, телюгодіе’; **ласку показѣю** ‘уважаю’, **вейка у ока** ‘вежда, повека’, **задаваю кому што** ‘належу’, **кидаюсь на кого** ‘устремляюся’, **менжне што справѣю** ‘мужаюся, храбрствую’.

Частіей niż w słowniku Beryndy pojawiają się przykłady hasel odsyłaczowych: **менжство зри дѣжость**; **мерзєный зри лотрѣ**; **милость горіацаа зри любовь**; **тѣрма зри темница**; **запасництво зри битва**; **замешканіє зри забава**; **зганбєніє зри ганба**; **знебага зри ганба**; **комора зри клетъ, охєндожный зри красный**. Niektóre wyrazy posiadają odsyłacze do dwóch lub więcej hasel synonimicznych, пр. **зганіаю зри ганю, ганблєю**; **лженіє зри ланіє и ганба**; **переполохъ зри ѹжась, ѹжасновєніє, страхованіє**. W części artykułów po zdefiniowaniu znaczenia wyrazu następuje dodatkowe odesłanie do innego hasła za pomocą parakwalifikatora *зри*, пр. **мара** ‘мечтаніє’ *зри кѹгларство*; **лжа** ‘ложъ’ *зри зрада*; **мангачъ** ‘лестецъ’ *зри баламѹтъ*; **орачъ** ‘тяжатель, земледелатель, земледелець, ратай’ *зри ролникъ, сличный* ‘лєпый’ *зри красный*.

Homonimom leksykalnym przypisane są w *Synonimach* odrębne hasła, por. **коморникъ** ‘подсуседникъ, селникъ, содомникъ’, **коморникъ** ‘слуга’; **збєгъ** ‘стечєніє’, **збєгъ** ‘бегунъ, беглецъ, бежалецъ’; **крѹкъ** ‘вранъ’, **крукъ** ‘такъ, вилица’; **лѹкъ** ‘чеснокъ, лукъ’, **лѹкъ** ‘оружіє’; **олтаръ** ‘очистилище, святыня’; **олтаръ** ‘очистилище, ублагалище, жертвоникъ, требище’.

Rejestr hasłowy słownika tworzą wyrazy należące do różnych części mowy. Hasła rzeczownikowe mają postać Mian. l.p., пр. **выдла** ‘говядо’, **взношеніє** ‘воздвиженіє’, **доктор** ‘врачъ’, **єдвабъ** ‘шолкъ, сирикъ’, **жѹрва** ‘печаль, скорбъ’, **зайзрость** ‘зависть, ревность, ревнообразіє’, **заходъ** ‘западъ’, **корито** ‘пойло’, **коханокъ** ‘рачитель’, **ласка** ‘благодать’, **ласкавость** ‘благостыня’, znacznie rzadziej Mian. l.mn. (nawet, jeśli nie są to rzeczowniki *plurale tantum*): **бачмаги** ‘выступце’, **бєдра** ‘лядвія, чресла’, **брви** ‘брови’, **слимаки** ‘зелвы’, **лвѣта** ‘скимни’, **присмаки** ‘пристроєніє’. Niektóre leksemu poświadczone zostały w obydwu formach, пр. **фрасѹнокъ** ‘туга, дрях-

лость, безсластіє, негодованіє, беда, печаль, скорбь, сетованіє, желетба, желень, посупленіє', **фрасуьнки** 'многопечаліє'.

Więszym zróżnicowaniem form gramatycznych odznaczają się hasła czasownikowe. W roli wyrazu hasłowego występuje zwykle 1.os. l.p. czasu teraźniejszego, por. **банкетуюся** 'сонаслаждаюся, совоспитуюся'; **бунтуюся** 'возмущаюся, крамолюся'; **ворожю** 'вражу'; **выхваляю** 'восхваляю'; **гомону** 'молвлю, плищю, вопію'; **гублю** 'погубляю, растлеваю'; **дружю** 'ваяю, изваяю, типом издаю', wyjątkowo 3. os., pr. **препущаетъ** 'препосылаетъ'. Sporadycznie wyraz hasłowy ma postać czasownika w formie 1. lub 3. os. l.p. i mn. czasu przeszłego, objaśnionego za pomocą aorystu lub imperfectum – **мелемъ** 'имехъ', **положимъ** 'предложихъ'; **вкладалъ** 'въде-яше'; **вежалъ** 'выминулъ, гонзе, оугонзе, угонзнул', **годилося** 'достояше, лепо бе', **сварилися** 'беждахуся'. Równie rzadko hasło tworzy forma trybu rozkazującego w 2. os. l.p., pr. **зрозумей** 'вонми', **поймай** 'емли, поемли', **позирай зри виждъ**, **прикличъ** 'призови, пригласи'. Nieliczne czasowniki zostały zarejestrowane w formie bezokolicznika, co jest swoistym *novum* na tle dotychczasowej praktyki leksykograficznej, por. **доведагиса** 'навыкнути, увидети'.

Przymiotniki słownik poświadczą w formie Mian. l.p. rodzaju męskiego odmiany zaimkowej: **валечный** 'ратуючий, взбранный, храбрый', **великий** 'велій, высокъ, големій', **ганианный** 'бранный, скуделничій', **горкий** 'горекъ', **ласкавый** 'благодатный, благодательство, благодателный, благоугодный, благосердый', **молодой** 'юный, младый', podobnie jak imiesłowu przymiotnikowe, pr. **названный** 'рекомъ, зовомъ', **пойманный** 'ятый, ятъ'. Marginalnie notowane są formy deklinacji rzeczownikowej: **недужъ** 'недолугъ, немощный и немощенъ', **незлосливъ** 'беззлосливъ', **неповстагивъ** 'продерзивъ'. Nieliczną egzemplifikację znalazły przymiotniki w stopniu (naj)wyższym, por. **болший** 'болій, вяцший, множайший', **младший** 'юнейший', **наименший** 'премалъ', **найнижший** 'преисподный'.

W roli hasel przysłówkowych, obok właściwych przysłówków typu **вепечно** 'известно, дерзостне, дерзновенно, дерзко', **вдичне** 'благодарне, израдне, усердно', **вспанале** 'влепоту, врсноту, изящне', **выборне** 'изряднее', **гневливе** 'неистове', **моцно зри zelo дуже**, **невонтпливе** 'яве', odnotować należy wyrażenia przyimkowe typu: **на полы** 'полма', **навспаць** 'воспать', **доцентгү** 'опасно, всесовершенство', **докуль** 'доколе', **зверхү** 'вне', **ззадү** 'созади, зади'.

Inne hasła reprezentowane są mniej licznie, w tym: zaimki, pr. **всакій** 'всякъ', **кождый** 'всякъ', **койждо** 'кождо, который, кій', **которое** 'кое', **некоторый** 'некий, некто', również formy zaimkowe w przypadkach zależnych,

пр. **которого** ‘егоже’, **которому** ‘емуже’, przyimki, пр. **для** ‘ради, за, доля, делма’, **до** ‘къ’, **если** ‘аще’, **жебы** ‘да’.

Charakteryzując warsztat leksykograficzny autora *Synonimów*, należy zwrócić uwagę również na mikrostrukturę słownika. Rejestr hasłowy *Synonimów* jest zasadniczo efektem zabiegu odwrócenia funkcji wyrazów stanowiących hasła oraz ich eksplikacji w *Leksykonie* Beryndy. Wielokrotnie jest to prosta zmiana miejsca tych wyrazów, por. **жатель** ‘жнецъ’, **жатва** ‘жниво’ u Beryndy → **жнецъ** ‘жатель’, **жниво** ‘жатва’ w *Synonimach*. Stosunkowo często jednak struktura wewnętrzna artykułów hasłowych w obydwu źródłach jest zróżnicowana. Zwykle w *Synonimach* jest ona mniej rozbudowana niż u Beryndy, co często jest wynikiem łączenia hasel lub umieszczania wyrazów tworzących obszernie definicje synonimiczne w *Leksykonie* jako odrębnych hasel *Synonimów*. Jako przykład mogą posłużyć leksemy objaśnione przez Beryndę w dwóch hasłach za pomocą szeregu synonimów (w tym wyrazów zapisanych alfabetem greckim lub łacińskim): **багоръ** ‘шарлатовая фарба, *purpura*, зри **червль**’, **багранница** ‘шарлатъ, албо едвабъ багровой фарбы, или шарлатная шата’. Autor *Synonimów* z wyrazów *багоръ* i *багранница* tworzy definicję znaczeniową dla hasła **шарлатъ**, zaś leksem **едвабъ** umieszcza jako odrębny wyraz hasłowy, definiując go za pomocą synonimów ‘шолкъ, сирикъ’. Definicje synonimiczne są najczęściej stosowanym przez anonimowego redaktora sposobem objaśniania wyrazów, mają one za zadanie przede wszystkim podać serię porównań, paralel, analogii między dwoma językami⁹. Wprawdzie leksykograf korzysta również z definicji realnoznaczeniowych, lecz stosuje je marginalnie. Definiowanie synonimiczne nosi zróżnicowany charakter. Odpowiednikiem hasła białoruskiego może być: a) jeden wyraz cerkiewnosłowiański, pr. **бавлю** ‘продолжаю’, **берегъ** ‘брегъ’, **болотный** ‘тинявый’, **велблю** ‘величаю’, **годинка** ‘часецъ’, **дамо** ‘дамы’, **коханка** ‘рачительница’, **невола** ‘работа’, **невчасный** ‘безвременный’, **подлый** ‘худый’, **подушка** ‘возглавие’; b) często dwa leksemy, por. **бадачъ** ‘испытатель, истязатель’, **балванъ** ‘идоль, кумиръ’, **вдячность** ‘блгодарствие, усердие’, **голодность** ‘алканіе, алчба’, **гүгнивый** ‘медленозычный, косноязычный’, **небляю** ‘небрегу, неражу’, **позираю** ‘зрю, вижду’.

Stosowane są również definicje zawierające trzy, cztery lub więcej wyrazów, za pomocą których autor starał się wydobyć różne odcienie znaczeniowe hasła, por. **владнү** ‘обладаю, властителствую, державствую, строю’, **вожъ** ‘князь, вождь, начальникъ народа, водитель, настоятель, правитель’, **деспектъ** ‘укоризна, укорение, безчестіе, оклеветание, хула,

⁹ T. Piotrowski, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994, s. 174.

хуленіе, глумленіе’, **кохаюсь** ‘благоволю, наслаждаюся, ревную, упитовляюся’, **неңдза** ‘беда, нищета, убожіе, убожество, окаянство, окаяніе’, **роспұста** ‘невоздержаніе, ласкосерство, досада, студодейство, студодеяніе, ослаба, разсверепеніе’.

W niewielkiej części hasel, w szeregach synonimów, obok samodzielnych semantycznie jednostek umieszczane są związki wyrazowe, por. **афектъ** ‘страсть, причастіе, движеніе сердечное’, **коханий** ‘любимый, вожделенный, довлимый другъ, рачитель, возлюбленный’, **роскошю** ‘наслаждаюся, упитаюся, пресыщаюся, питаюся пространно’, **рыцѣрство** ‘мужедоблестіе, победная, победительная храбрость’, a w przypadku leksyki sakralnej gdzieś pojawiają się odpowiedniki greckie w zapisie cyrylickim, np. **годный** ‘достойнъ, праведенъ, *аксиос*’. W nielicznych hasłach poświadczono zostały definicje realnoznaczeniowe, stosowane w sytuacjach braku bądź nieznamości cerkiewnosłowiańskiego ekwiwalentu, zastępowanego wówczas opisem desygnatu, por. **пүпашокъ** ‘на дереве пупъ’. Do również rzadkich należą także definicje zakresowe typu: **күколь** ‘у іноківъ называється клубукъ’.

Analizując strukturę artykułu hasłowego, należy zwrócić uwagę również na takie jej elementy, jak informacja gramatyczna i kwalifikatory. Właściwy współczesnym pracom leksykograficznym system ich świadomego i konsekwentnego oznaczania przy opisie jednostek leksykalnych w omawianym okresie dopiero się kształtował. Informacja gramatyczna dotycząca właściwości fleksyjnych rzeczowników, czasowników, przymiotników w leksykonie Beryнды jest stosunkowo uboga i przypisana, dość niekonsekwentnie, niewielkiej części form. Skromnie reprezentowany jest również system kwalifikatorów, chociaż słownikarz próbuje gdzieś wprowadzać jednowyrazowe określenia typu: **образнѣ**, **инорѣчнѣ**, **метафор[ичнѣ]**, sygnalizujące nacechowanie użytych leksemów. Por. przykłady: **вальна** ‘валь на водѣ, волна, *образнѣ*: смѣтеніе’, **зима** ‘непогода, студень, *метафор*^p: *взлблость*’. Zastosowanych przez Beryнды rozwiązań nie powielił autor *Synonimów*, rezygnując z kwalifikowania wyrazów pod względem ich nacechowania. Nie umieszcza również dokumentacji materiałowej, podczas gdy u Beryнды pojawiają się sporadycznie próby ilustrowania użycia wyrazu w kontekstach składniowych i leksykalno-semantycznych, np. **раствораю** ‘змѣшю, злѣчаю, *растворю* вино з водою’. W *Synonimach* potowana jest wyjątkowo przy niektórych częściach mowy, np. zaimkach, informacja dotycząca liczby użytej formy, np. **нась**, ‘ны, нас, наю, *двойственнаго числа*’.

Analiza słownictwa występującego w rejestrze hasłowym *Synonimów* wskazuje na jego wschodniosłowiańską proveniencję z wyraźnie zaznaczo-

nymi wpływami polskimi. Liczne wyrazy zaświadczaają swoje białoruskie lub polskie pochodzenie cechami formalnymi (fonetycznymi, morfologicznymi), o geniecie części leksemów świadczy ich semantyka.

Elementy żywego języka białoruskiego znajdują odzwierciedlenie głównie w warstwie leksykalno-semantycznej. Wśród wyrazów tej grupy wyróżnić można leksykę należąca do różnych zakresów tematycznych: słownictwo religijne, abstrakcyjne, bytowe, por. **блазенство** ‘уродство’, **блазнаваніе** ‘буесловіе’, **блцкаюся** ‘скитаюся’, **вапно** ‘мель’, **вандрую** ‘шествую, странствую’, **вдлчностъ** ‘блгодарствіе, усердіе’, **волоцюга** ‘бегунъ, лестецъ’, **ганблю** ‘злословлю, обличаю’, **господаръ** ‘строитель домовы’, **гүмно** ‘житница’, **дрүкаръ** ‘типографъ’, **дүрею** ‘неистовлюся, юродствую’, **длкованіе** ‘благодареніе’, **жолнеръ** ‘воинъ’, **злүченіе** ‘сочетаніе, совокупленіе, союзъ’, **казка** ‘баснь’, **клүбы** ‘лядвы, бедра’, **криница** ‘источникъ’, **күтпа** ‘коливо, колюва’, **окүнь** ‘перкъ’, **офера** ‘жертва, приносъ, приношеніе, закланіе, треба’, **переполохъ зри** ‘ужасъ, ужасновеніе, страхованіе’, **плүгъ** ‘рало, орало’, **повага** ‘поважность, достоинство, гордыня, честность, тяжесть’, **птахъ** ‘птица’, **слюбъ** ‘обетъ, обещаніе’, **снаданье** ‘заутрникъ’, **схлпалю** ‘приклоняю’, **торба зри** ‘тайстра’, **чаровникъ** ‘балый, волхвъ, волшебникъ, чародей, обаватель, обаянникъ’, **чаровница** ‘балія’, **черга** ‘чреда’, **шпиталь** ‘болница’, **армо** ‘иго’.

Pewna grupa leksemów tworzących rejestr hasłowy to pożyczki zaadaptowane do norm fonetyczno-morfologicznych języka białoruskiego (głównie przez medium polskie), pr. **контентація** ‘достотвореніе’, **контентүю** ‘удовляю, довляю’, **сентгенція** ‘судба’, **силлаба** ‘слогъ’, **сүкцессіа** ‘приемничесто’, **тестаментъ** ‘заветъ’, **тиранъ** ‘мучитель, томитель’, **трибуналъ** ‘судище, судилище’, **фолварокъ** ‘село’, **фортүна** ‘блажство, полученіе’.

W części słownictwa cechy białoruskie udokumentowane zostały również na poziomie fonetycznym, por. zapisy poświadczające proces akania i jakania: **члго** ‘чесого’, **цлкавый** ‘велеречивъ, любопытный, буесловъ’, **цлкавость** ‘оплатнство’, **веселл** ‘радость, радование, сладост’, **вторгненл зри** ‘битва’; dysymilację *ч > ш*: **што** ‘что’.

O silnym nasyceniu słownictwa *Synonimów* elementami polskimi świadczy realizacja wielu zjawisk fonetycznych zgodnych z wymową właściwą polszczyźnie. I chociaż polonizmy znalazły swoje liczne poświadczenia już w *Leksykonie* Beryndy, to frekwencja takich form w analizowanym źródle jest bezspornie wyższa. Do najczęstszych polonizmów fonetycznych zaliczyć można:

a) obecność grup przestawkowych *-ro-*, *-lo-* w miejscu ruskich połączeń pełnogłosowych *-oro-*, *-olo-*: **крлль** ‘царъ, скиптрофоръ, монарха’, **крллюю**

‘царствую’, **строжь** ‘стражь, кустодій’, **млодший** ‘юнейший’, **острожный** *зри* ‘опатрный’, **острожность** ‘бождрение’, **влочна** ‘луца, дреколь, ратише’, **здо**то выборное ‘искуса златая’;

b) zachowanie prsł. grupy **dl*: **простирадо** ‘плащеница, понява’, **страшидо** *зри* ‘страховище’;

c) substytucję charakterystycznych dla fonetyki polskiej samogłosek nosowych *e*, *q* odpowiednio przez połączenia *e+n*: **венкарть** ‘прелюбодейчищъ, рабичищъ, бляд’, **дзвенкъ** ‘гласъ, брменіе’, **пендъ** ‘стремление’, **пендзель** ‘стручець’, **пѣнкность** *зри* ‘красота’, *o+t*, *o+n*: **кнолверный** ‘самоугодный, дерзый, презоривъ, гордостень, сверепяйся, напраснивъ, стропотный, яростень’, **невонтпливе** ‘яве’. Jak zauważa Janów¹⁰, jest to różny typ substytucji nosówek, świadczący o dużym stopniu zbliżenia z polszczyzną, wcześniej bowiem ich odpowiednikami były zgodne z ruskim rozwojem prasłowiańskich **e*, **q* samogłoski ‘*a*, *u*. Tego typu realizacje również są udokumentowane w zabytku, np. **дакю** ‘благодару’, **вдачность** ‘благодарствие, усердие’, **постидгливость** ‘воздержаніе, ошаяніе’, **вдзень** ‘пленникъ, юзникъ або усвязень’, **звитадзство** ‘победа, одоленіе’, **звядзокъ малженский** ‘брачный сюзъ’;

d) typową dla polszczyzny, jednak poświadczoną niekonsekwentnie, wokalizację *ъ* do *e*, np. **креть** ‘кроторія’, **крєвный** ‘приискрный оужикъ’, **крєвность** ‘оужичество’, **посель** ‘вестникъ, молитвенникъ, ходотай’, **түтешный** ‘здешный’, **ведлугъ** ‘по’;

e) zgodny z polską normą, udokumentowany tylko w niektórych przykładach, rozwój sonantów, np. **талустость** ‘толща, тукъ’, **талустый** ‘мождаанъ’, **талумачъ** ‘сказатель’;

f) przypadki redukcji *l* wstawnego, np. **кормла** ‘брашно, паствина, пища, питание, паства’, **мовеніе** ‘вещаніе, глаголаніе’ (obok **мовлю** ‘глаголю, вещаю’), **обеславенье** ‘охужденіе *зри* ганба’, **облапеніе** ‘лобзаніе, соплетаніе’, **обявенье** ‘откровеніе’ (obok **обявляю** ‘являю, окрываю, обличаю’), **трапенье** ‘бореніе, стуженіе’.

Odłąbną grupę zapożyczeń stanowią kalki strukturalne – związki wyrazowe, których elementy składowe są białoruskie, natomiast cała struktura została przejęta z polszczyzny. Z formalnego punktu widzenia są to głównie zwroty, np. **мерү до целю** ‘намераю, расмошряю’, **зазле маю** ‘недугую, стужаюся’, **замешанный естемъ** ‘мятуся, смущаюся’ lub wyrażenia: **света панъ** ‘миродержца’, **товаришъ в дорозе** ‘сопутникъ, сопутешественникъ’, **вейка ү ока** ‘вежда, повека’, **зеленые свята** ‘пятьдесятница, пентикостія’. Należy też odnotować obecność w zabytku zapożyczonych s frazeo-

¹⁰ J. Janów, *Z badań nad słownikami staroruskimi...*, s. 260.

logizowanych schematów składniowych, tj. konstrukcji mieszczących się na pograniczu frazeologii i składni typu *поводить ми ся добре* ‘сπεύо’.

Powyższe uwagi skoncentrowane w głównej mierze na aspekcie leksykograficzno-metodologicznym analizowanego zabytku, w niewielkim tylko stopniu dotyczące jego cech językowych oraz z konieczności wybiórczo przytoczony materiał egzemplifikacyjny daje pewne wyobrażenie, iż mamy do czynienia z interesującym i przy tym mało zbadanym źródłem piśmiennictwa zachodnioruskiego. Autor *Synonimów*, wykorzystując i modyfikując *Leksykon* Pamby Beryndy i jego doświadczenia warsztatowe, stworzył pierwszy słownik dwujęzyczny, stawiający w centrum zainteresowania żywy język ruski i przesuwający na drugi plan cerkiewszczyznę. Nie ulega przy tym wątpliwości, że słownictwo zawarte w rejestrze hasłowym *Synonimów* może stanowić wartościowe źródło do badań nad historią języka białoruskiego oraz polskiego. O ile bowiem słownik nie przynosi nowych rozwiązań w zakresie warsztatu leksykograficznego, o tyle dokumentuje pewien etap w rozwoju systemu fonetyczno-gramatycznego oraz leksykalnego obu języków, jak też kontaktów językowych rusko-polskich.

STRESZCZENIE

O TZW. ODWRÓCONYM SŁOWNIKU STAROBIAŁORUSKIM Z XVII WIEKU

Синонима славеноросская – to anonimowy zabytek leksykografii zachodnioruskiej, opublikowany w 1889 roku przez ukraińskiego filologa Pawła Żyteckiego i datowany przez niego na koniec XVII w. Słownik stanowi „odwróconą” wersję *Leksykonu* P. Beryndy z 1627 roku, co oznacza, że językiem wyjściowym źródła jest żywa ruszczyzna, nasycona polonizmami, a rolę metajęzyka pełni cerkiewnosłowiański. W artykule omawia się głównie specyfikę leksykograficzną zabytku, elementy jego makro- i mikrostruktury, zależność od pierwowzoru, w pewnym stopniu również cechy językowe białoruszczyzny oraz charakter wpływów polskich.

Słowa kluczowe: język starobiałoruski, leksykografia zachodnioruska, makro- i mikrostruktura słownika, leksyka, zapożyczenia.

Р Э З Ю М Е

АБ ТАК ЗВАНЫМ АДВАРОТНЫМ СТАРАБЕЛАРУСКИМ СЛОЎНІКУ З XVII СТАГОДДЗЯ

Синонима славеноросская – ананімны помнік заходнерускай лексікаграфіі, апублікаваны ў 1889 годзе ўкраінскім філолагам Паўлам Жытэцкім і дата-

ваны ім канцом XVII стагоддзя. Слоўнік уяўляе сабой “адваротную” версію “Лексікона” П. Бярынды з 1627 года, а гэта азначае, што моваю зыходнай крыніцы з’яўляецца жывая рушчызна, насычаная паланізмамі, а ролю метамовы выконвае царкоўнаславянская. У артыкуле гаворыцца галоўным чынам пра лексікаграфічную спецыфіку помніка, элементы яго макра- і мікраструктуры, залежнасць ад першаўзору, у пэўнай ступені таксама моўныя асаблівасці беларушчызны і характар польскіх уплываў.

Ключавыя словы: старабеларуская мова, заходнеруская лексікаграфія, макра- і мікраструктура слоўніка, лексіка, запазычанні.

S U M M A R Y

ABOUT SO-CALLED INVERTED OLD BELARUSIAN DICTIONARY FROM THE 17TH CENTURY

Sinonima Slavyenorosskaya is an anonymous relic of West Ruthenian lexicography published in 1889 by an Ukrainian philologist Pavel Zityetzki who dated it to the end of the 17th century. The dictionary is an inverted version of P. Berynda’s Tezaurus of 1627, which means that the Russian language filled with Polonisms was the original language of the source. The role of metalanguage here was performed by the Church Slavonic language.

The article discusses the features of lexicographic relic, the elements of its macro- and microstructures, dependence on a prototype as well as characteristics of the Belarusian language and types of influence from Polish.

Key words: Old Belarusian, West Ruthenian lexicography, macro- and microstructures of a dictionary, lexicon, borrowings.